

Εἰς τό πλαίσιον τῶν προσπαθειῶν Δαβίδ Α΄ Μεγάλου Κομνηνοῦ πρός ἀντιμετώπισιν τοῦ Μεχμέτ Β΄ καί πρός σύστασιν συμμαχίας κατ' αὐτοῦ διά δυνάμεων τῆς Δύσεως καί τῆς Ἀνατολῆς τοποθετεῖται καί ἡ ἐπιστολή τοῦ Μεγάλου Κομνηνοῦ τῆς 22ας Ἀπριλίου 1459 πρός τόν Δούκα τῆς Βουργουνδίας Φίλιππον τόν Ἀγαθόν. Ἐν αὐτῇ ὁ Δαβίδ, «*imperator Trapeusundarum*», μεταξύ ἄλλων ἀναγράφει καί τὰς στρατιωτικές δυνάμεις τῶν κρατῶν τῆς Ἀνατολῆς, τά ὅποια θά συγκροτήσουν τό μέτωπον τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν, καί, εἰδικώτερον διά τό κράτος αὐτοῦ, ἀναφέρει 30 διήρεις καί 20.000 ἄνδρας, «*ego cum xxx biremibus et cum xx milibus hominum*».

Ἡ ἐπιστολή εἰς λατινικήν γλῶσσαν, δημοσιευθεῖσα ἐν Aeneae Silvii Epistulae Nuremberg 1496, ἐπιστολή cxcxi (παραπομπή κατὰ A. Bryer, Ludovico da Bologna and the Georgian and Anatolian Embassy of 1460—1461, *Revue de Kartvélogie*, xix-xx (1965) σ. 196) καί ἐν Pii Secundi, Commentarii, Francfort 1514, σ. 127 (παραπομπή κατὰ E. Janssens, Trébizonde en Colchide, 1969, σ. 147) ἀνεδημοσιεύθη μετὰ ταῦτα πολλακίς καί ἰδιαιτέρως ὑπό C. Baronius (*Annales ecclesiastici...* διά τό ἔτος 1459), ὑπό J. Ph. Fallmerayer (*Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, Μόναχον 1827, σ. 266—267) καί ἐσχάτως ὑπό E. Janssens (ἐνθ. ἀν. σ. 147—149). Ἐκ τοῦ λατινικοῦ κειμένου τῆς ἐπιστολῆς ἐδημοσίευσεν ἑλληνικήν μετάφρασιν ὁ Τρ. Εὐαγγελίδης (*Ἱστορία τῆς Ποντικῆς Τραπεζούντος...*, Ὁδησός 1898, σ. 149—150). Ἡ μετάφρασις αὕτη περιέχει σφάλματά τινα, μεταξύ τῶν ὁποίων σημειοῦμεν: σ. 266 (τῆς ἐκδόσεως Fallmerayer) στίχ. 1 salutem/ὑγείαν· στίχ. 2 libenter/ἐλευθέρως· στίχ. 12 pugnando/διά τῆς πολιορκίας· στίχ. 13 itaque/ἄνευ μεταφράσεως· σ. 267 στίχ. 1 distrahatur ἀπασχολήσητε· στίχ. 3 intendere/ἄνευ μεταφράσεως· στίχ. 20 impraesentiarum/ἄνευ μεταφράσεως· στίχ. 24 iterum/λοιπόν) καί ὁ A. Bryer ἀγγλικήν ἀπόδοσιν (ἐνθ. ἀν. σ. 197—198. Λαβόντες ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ ἐρευνητής δέν ἐδημοσίευσεν μετάφρασιν, ἀλλά ἀπόδοσιν τοῦ λατινικοῦ κειμένου δέν σημειοῦμεν ἐνταῦθα ἐνίας ἀποκλίσεις τοῦ ἀγγλικοῦ κειμένου ἀπό τοῦ λατινικοῦ τοιοῦτου).

Μή δυνηθέντες νά συμβουλευθῶμεν τήν πρώτην λατινικήν ἐκδοσιν τῆς ἐπιστολῆς εἴμεθα ὑποχρεωμένοι πρός τό παρόν νά συνταχθῶμεν πρός τήν γνώμην τοῦ J.Ph. Fallmerayer (ἐνθ. ἀν. σ. 265) ὅτι τό λατινικόν κείμενον ἔχει πολλά σφάλματα, γεωγραφικά, ἱστορικά καί γραμματικά. Ὁ Γερμανός ἱστοριοδίφης εἰς πέντε περιπτώσεις ἐν ὑποσημείωσει ἀνέγραψε τό κατ' αὐτόν ὀρθόν. Εἰς τήν πρώτην τῶν περιπτώσεων τούτων διορθοῦται ἡ φράσις

ἐκπλήττη ἢ ἐκ μέρους τοῦ Δαβίδ Μεγάλου Κομνηνοῦ ὑπόσχεσις. Ἄς ἐνθυμηθῶμεν ὅτι, διὰ τὴν κατά τῶν Τούρκων σύστασιν συμμαχίας, ὁ Ἰωάννης Δ' Μέγας Κομνηνός καί μετὰ ταῦτα ὁ Δαβίδ, ὅστις τὸν διεδέχθη, ἔδωκεν ὡς σύζυγον εἰς τὸν Οὐζοῦν Χασάν τὴν θυγατέρα Ἰωάννου Δ' καί προσέτι τὴν περιοχὴν τῆς Καππαδοκίας, περιοχὴν συνορευούσαν ἀμέσως πρὸς τὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν (ιδεὲ E. Janssens ἐνθ. ἀν. σ. 143—144), καί τότε ἐλεγχομένην ὑπὸ τῶν Ὀθωμανικῶν δυνάμεων. Ἄλλωστε ὁ Δαβίδ ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος ἐν τῇ ἐπιστολῇ τὸν πολιτικὸν σκοπὸν τοῦ συναφθέντος γάμου (ιδεὲ Fallmerayer ἐνθ. ἀν. σ. 266 στίχ. 8—13). Ἡ ἀπειλή τοῦ Ὀθωμανικοῦ ἀμέσου κινδύνου δὲν ἐπέτρεπε διάφορον πολιτικὴν. 4) Ἡ ἀναγραφή περὶ διαθέσεως 30 πλοίων

Βεβαίως ὁ κ. A. Bryer γνωρίζει καλῶς τὰ τοῦ στόλου τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν, ἀφ' οὗ ἔχει καί εἰδικὸν μελέτημα συγγράψει περὶ τοῦ θέματος τούτου (A. Bryer, *Shipping in the Empire of Trebizond, The Mariner's Mirror*, 52 (1966) No 1 σ. 3—12), ἀλλὰ πρέπει ἐπίσης νά γνωρίζῃ ὅτι ὡς εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος οὕτω καί εἰς τὸ κράτος τῆς Τραπεζοῦντος δὲν ὑπῆρχε μέγας ἀριθμὸς πλοίων διαθεσίμων ἀνά πᾶσαν στιγμὴν. Εἰς τὸ κράτος ὅμως τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν ἡ ἐνδοχώρα ἠδύνατο ἀνά πᾶσαν περίστασιν νά παράσχῃ τὰ μέσα πρὸς ναυπήγησιν τῶν ἀπαραιτητῶν πλοίων. Γράφει ὁ Τραπεζοῦντιος Βησσαρίων τὸ 1436—1437 εἰς τὸ Ἐγκώμιον Τραπεζοῦντος (ἐκδόσις Σ. Λάμπρου, *Νέος Ἑλληνομνήμων*, 13 (1916) σ. 145—204) «... καί στόλον δεῖσαν συγκροτῆσαι πάντων μάλιστα ῥᾶστα καί ἀπὸ τοῦ καταστρώματος διαμάχεσθαι καί λαίφεισι καί κώπαις καί πνεύμασι πιστεύειν εἰσπλέοντας, ἐκπλέοντας, διαπλέοντας καί πάντοθεν ἰσχυροῖς εἶναι καί τῶν ἐχθρῶν περιγίνεσθαι» (161, 28—32). Καί εἰς ἄλλον σημεῖον τοῦ Ἐγκωμίου «Τὰ δ' ἄλσεσιν ἀνεῖται καί δένδρεσι, τοῖς μὲν καρποφόροις, τοῖς δ' ἄλλην οὐκ ἐλάττω συντέλειαν χορηγοῦσιν ἡμῖν οἷς ὑλοτομεῖν καί δρυτομεῖν τοῖς ἐνταῦθα παρέχουσιν, ἐξ ὧν... καί πηγνυμεν ναῦς μακράς τε καί φορτηγούς, ἐς τε πόλεμον καί εἰρήνην ὁμοίως τὰ μέγιστα τε καί ἀναγκαϊότατα συντελούσας...» (σ. 165, 7—13).

Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Βησσαρίωνος τεκμηριοῦν τὴν εἶδησιν τοῦ M. Sanuto (*Vitae Ducum Venetiorum*, R.I.S. τόμος XXII (Muratori) 1733 στ. 797—8), καθ' ἣν ὁ Ταμερλᾶνος εἶχεν ἀπαιτήσει ἀπὸ τὸ κράτος τῆς Τραπεζοῦντος νά θέσῃ εἰς τὴν διάθεσιν του 20 πλοῖα. Ἡ ἀπαιτήσις αὕτη δὲν ἔπρεπε νά ἦτο τυχαία, διότι ὁ σύμβουλος του, ὁ ἐν Καφφᾷ γεννηθεὶς Γενουάτης Ascala, ἐγνώριζε καλῶς τὰ πράγματα εἰς τὸν Εὐξείνιον Πόντον καί δὴ εἰς τὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν (τὴν μελέτην M. Alexandrescu-Dersu, *La campagne de Timur en Anatolie* (1402), Bucarest 1942, ἡ ὁποία γράφει ἐν σ. 123—4 περὶ τούτου, γνωρίζω ἐκ τῆς μελέτης A. Bryer, *Shipping...* ἐνθ. ἀν. σ. 5, σημ. 4. Διὰ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ κράτους τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν πρὸς τὸν Μογγόλον Ταμερλᾶνον ιδεὲ ὅσα ἐν λεπτομερείᾳ γράφει ὁ Fallmerayer, ἐνθ. ἀν. 222—233).

5) Ἡ διάθεσις εἰς τὴν ὑπὸ σύστασιν συμμαχίαν δυνάμεως 20.000 στρατιωτῶν

α) Ἡ πληροφορία τοῦ χρονικογράφου Παναρέτου διὰ τὸν στρατὸν Ἀλεξίου Γ'. Οὗτος (ἐκδοσις Ὁ. Λαμψίδη, Μ. Παναρέτου Περὶ τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν, 1958 σ. 79) γράφει «... ἐκίνησεν ὁ βασιλεὺς διὰ τὴν ξηρὰς καὶ διὰ θαλάσσης κατὰ τῶν Τζιαπνίδων... ἐποίησεν τὸ φωσσᾶτον μερίδας β'. Τοὺς μὲν πεζοὺς ὡσεὶ χ' ἔστειλεν ἀπὸ τὸ Πέτρωμαν, ὁ δὲ βασιλεὺς παραλαβὼν τὸ καβαλλαρικὸν καὶ ἑτέρους πεζοὺς παμπόλλους ἐτέρνιξεν τοὺς ὄλον τὸν Φιλαβωνίτην ποταμόν...» Ἡ δύναμις τοῦ στρατοῦ ἦτο διηρημένη εἰς δύο τμήματα. Τὸ ἓν τμήμα πεζοὶ 600 ἐπορεύθησαν ἄνευ τοῦ βασιλέως, ὁ ὁποῖος παρέλαβε τὸ ἄλλο τμήμα, τοὺς ἵππεις καὶ ἄλλους «πεζοὺς παμπόλλους». Πόσος ἦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν ἵππων καὶ τῶν πεζῶν; Ὁ Παναρέτος δὲν ἀναγράφει τοῦτο, ἀλλὰ γράφει ἵππεις καὶ ἄλλους «πεζοὺς παμπόλλους», οἱ ὅποιοι διὰ τὸν ἀναγνώστην ὀφείλουσαν νὰ ὑπερβαίνουσαν τοὺς 600 τοῦ ἄλλου τμήματος. Τοιοῦτοτρόπως εἰς μίαν πολεμικὴν ἐπιδρομὴν ἔν καιρῷ εἰρήνης τὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν διέθετεν ἓν σύνολον τοῦλάχιστον 1500 ἀνδρῶν. Ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ προκαλῆ πάρα πολλοὺς ἐνδοιασμοὺς ἢ ἐν Βενετίᾳ τὸ 1450 γνώμη ὅτι τὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν ἠδύνατο νὰ παρατάξῃ 25.000 ἵππεις, ἐκ τῶν ὁποίων 15.000 ἦτο δυνατόν νὰ ἐκστρατεύσουσαν μακρὰν τῆς χώρας τῶν. (Ἡ πληροφορία ὀφείλετο εἰς Μ. Sanuto, R.I.S. τόμος XXII, στ. 962 καὶ σημ. εἰς στ. 960. Ἡ παραπομπὴ παρὰ Α. Bryer, Ludovico... ἐνθ. ἀν. 197, σσμ. 2.)

β) Οἱ 20.000 ἄνδρες τοῦ Τραπεζουντιακοῦ στρατοῦ

Ἡ γνώμη ἐν Βενετίᾳ περὶ τοῦ δυναμικοῦ τοῦ στρατοῦ εἰς τὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν 15.000—25.000 ἀνδρῶν τὸ 1450 δυνατόν νὰ προκαλῆ ἐνδοιασμοὺς, ἢ πληροφορία ὅμως ἐν τῇ ἐπιστολῇ Δαβίδ τοῦ Μεγάλου Κομνηνοῦ περὶ τῆς δυνατότητος στρατολογήσεως 20.000 δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ λιαν ὑπερβολικὴ, ἀλλὰ μᾶλλον προσεγγίζουσα τὴν πραγματικότητα κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ κράτους τῆς Τραπεζουντίας.

Πράγματι αἱ εἰδήσεις, αἱ περιεχόμεναι εἰς ἓν κείμενον περιγράφον τὴν κατάστασιν τοῦ κράτους τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν τὸ 1436—37, ἐνισχύουσαν τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ στρατολόγησις 20.000 ἀνδρῶν εἰς περίπτωσιν πανστρατιαῆς δὲν ἦτο ἀνέφικτος. Τὸ κείμενον τοῦτο εἶναι τὸ Ἐγκώμιον Τραπεζουντίας τοῦ Βησσαρίωνος, τοῦ ὁποῖου ἐν ἀπόσπασμα περιγράφει τὴν συγκρότησιν Μεγαλοκομνηνικοῦ στρατοῦ καὶ τὴν ἐξάσκησιν τούτου ἐν καιρῷ εἰρήνης καὶ εἰς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις. Παραθέτομεν κατωτέρω τὸ σχετικὸν ἀπόσπασμα, λέγοντες ὅτι τοῦτο δὲν ἐκίνησεν μέχρι σήμερον τὴν προσοχὴν τῶν μελετητῶν καὶ ὅτι διὰ τοῦ κειμένου τοῦ Βησσαρίωνος δὲν δύναται πλέον νὰ ἀμφισβητηθῇ ἡ ὀρθότης τῶν ἐν τῇ ἐπιστολῇ Δαβίδ παρεχομένων ἀριθμῶν καὶ συνεπῶς καὶ ἡ ἀuthenticότης τῆς ἐπιστολῆς. Ἡ στρατολόγησις εἰς τὸ κράτος τῆς Τραπεζουντίας ἐγένετο δι' ὅλους τοὺς κατοίκους καὶ τῆς πρωτευούσης καὶ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ὡς γνωστὸν ἡ περιοχὴ τοῦ κράτους τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν ἐκ λόγων γεωγραφικῶν παρέμενε ἐλευθέρα μέχρι τῆς

ἐκστρατείας τοῦ Ὀθωμανοῦ σουλτάνου Μεχμέτ Β' τό 1461¹.

Τό κείμενον (190₂₆-191₁₇):

«Τό γε μέν αὐτῆς μάχιμον καί τά κατά στρατείας καί πόλεμον θαυμαστήν ὄσσην σοφίαν τε καί ἀνδρείαν αὐτῆ μαρτυρεῖ. Ἀποκέκρινται μέν γάρ τοῦ λοιποῦ πλήθους οἱ προβεβλημένοι τῆς πόλεως καί τεταγμένοι στρατεῦεσθαι, μόνον ἔχοντες ἔργον καί ἐν ἐπιτήδευμα, τήν τῶν τακτικῶν γυμνασίαν καί τό κατά πολέμους εὐδοκιμεῖν, οὐδέν δ' ἤττον καί σύμπας ὁ δῆμος καί τό πᾶν τῆς πόλεως πλήρωμα οὐ μᾶλλον ὑφ' ἐτέρων φυλάττεσθαι ἢ φυλάκων ἀξιούντες αὐτοῖ σχῆμα σώζειν τοῖς ἄλλοις διαχειρίζονται μέν καί ἦν ἕκαστος ἔτυχεν ἡσκηκῶς τέχνην καί ἐπιτήδευμα, γυμνάζονται δέ καί τά ἐς πολέμους καί μάχας καί στρατιωτικὴν ἐμπειρίαν, ὡς ἂν ῥώμης τε ἰκανῶς ἔχοντες καί ἀνδρείας ἤκοντες ἐπὶ πλείστον, τῆς γῆς ὥσπερ ἐπιτηδεύεσθαι ἀνείσης καί τόλμαν τοῖς ἐξ αὐτῆς ἔμφρονα καί ῥώμην σωμαίων, ὥστ' οὐ μᾶλλον ἂν τις αὐτῶν τήν καρτερίαν θαυμάσαι ἢ τό τοῦ σώματος ἐν τοῖς πόνοις ἀνάλωτον. Γενναιότητι μέν γάρ τοὺς ἀνδρείους, ῥώμη δέ νικῶντες τοὺς ἰσχύι προέχοντας ἢ μᾶλλον τοὺς μέν ῥωμαλέους ἀνδρεία, ῥώμη δέ τοὺς τήν ψυχὴν ἀητήτους, ἐν πᾶσι δι' ἀμφοῖν εὐδοκιμεῖν ἔχουσι καί τό κατά πάντων ἀποφέρεσθαι κράτος. Πρόσεστι δέ καί ἡ ἄσκησις, πρᾶγμα τοσοῦτον οὐκ ἐν τοῖς κυνηγεσίοις γυμναζομένων μόνοις καί τῆ πρός τά τῶν θηρίων ἀνυπόστατα μάχη, ἃ τῶν πολεμικῶν ἀγῶνων εἰσὶ πάντως προτέλεια, ἀλλά μάλιστα μέν αὐτοῖ κατά τῶν πολεμίων συνεχῶς καί τῆς ἐκείνων χώρας εἰσβάλλοντες καί τοὺς ἀληθινούς ἐν τούτοις μελετῶντες ἀγῶνας, σχολῆς δ' οὔσης ἐκείθεν καί εἰρήνης πολέμων αὐτοῖ τε ἐφ' ἑαυτῶν ἐν τισι συγκειμέναις ἡμέραις παμπληθεῖ τά τῶν πολεμούντων ἐπιδεικνύμενοι καί τά τακτικά γυμναζόμενοι καί ὄλως τοῦθ' ἐν τε καί προὔργου διὰ βίου μετιόντες ἐπιτήδευμα, εὐ τε καί καλῶς παρεσκευάσθαι πρός πόλεμον, ὡς ἐπιόντα τε πολέμιον ὑποστῆναι καί, δεῆσαν κατ' ἄλλων αὐτοὺς ἐπιέναι, δυνηθῆναι λυπῆσαι. Ὅπλοις τε γοῦν ἀγχεμάχοις κεχρηῆσθαι καί συστάδην ἀγωνίζεσθαι τίνος οὐκ ἀκριβέστερον ἡσκηται πάλλιν τε δόρυ καί τόξοις λυπεῖν τίς ἂν ἐς ἴσον αὐτοῖς ἔλθοι ποτέ;»

Ἡ μαρτυρία τοῦ Βησσαρίωνος τεκμηριοῖ, κατ' ἐμέ, τό ἀξιοπίστον τῆς ἐπιστολῆς Δαβίδ Α' Μεγάλου Κομνηνοῦ.

1. Τήν οικονομικὴν ἄποψιν τῆς στρατολογήσεως τῶν 20.000 ἀνδρῶν ἐθίζαμεν ἐν Ὀδ. Λαμψίδη, Ἡ Τουρκοκρατία..., ἐνθ. ἀν. σ. 135.